

معاد جسمانی در حکمت متعالیه

اثبات معاد جسمانی از نگرگاه صدرالمتألهین و نقد دلایل مخالفان

مجله علمی پژوهشی حکمت اسلامی

نمونه شماره ۱۳، عجل و نجوه المتعالیه، سال پنجم، زمستان ۱۳۹۹، شماره ۱

نویسنده: سید محمد تقی پویان

مکان: مشهد، دانشگاه خوارزمی

چاپ: زمستان ۱۳۹۹، شماره ۱، عجل و نجوه المتعالیه، سال پنجم

آیة الله العظمى محمد باقر المجلسی، مؤلف: سید محمد تقی پویان

روح ملکوتی استناد از جمله علم اخلاق حضرت

آیة الله العظمى محمد باقر المجلسی، مؤلف: سید محمد تقی پویان

الذکر به ناس زحمات فراوان و زینتی که ایشان در

پوشش
۱۳۹۹

چاپ: زمستان ۱۳۹۹، شماره ۱، عجل و نجوه المتعالیه، سال پنجم

مکان: مشهد، دانشگاه خوارزمی

چاپ: زمستان ۱۳۹۹، شماره ۱، عجل و نجوه المتعالیه، سال پنجم

آیة الله العظمى محمد باقر المجلسی، مؤلف: سید محمد تقی پویان

روح ملکوتی استناد از جمله علم اخلاق حضرت

آیة الله العظمى محمد باقر المجلسی، مؤلف: سید محمد تقی پویان

پویان، مرتضی، ۱۳۵۳ -

معاد جسمانی در حکمت متعالیه: اثبات معاد جسمانی از نگرگاه صدرالمতألهین و نقد دلایل مخالفان / مرتضی پویان.
- قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۸.
۷۸۴ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۱۶۹۰) (فلسفه و عرفان؛ ۱۶۴. فلسفه اسلامی؛ ۸۴)

ISBN 978-964-09-0329-2

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۷۲۷] - ۷۳۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

چاپ چهارم: ۱۳۹۹.

۱. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. - نظریه درباره معاد جسمانی. ۲. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. - نقد و تفسیر. ۳. معاد. ۴. فلسفه اسلامی الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان. ج. عنوان: اثبات معاد جسمانی از نگرگاه صدرالمتألهین و نقد دلایل مخالفان.

۱۸۹/۱

۹ پ ۶ م / ۱۱۲۳ BBR

پ س / ۴۸۲ ص

۱۳۹۹

www.ketab.ir

■ موضوع: فلسفه اسلامی؛ ۸۴ (فلسفه و عرفان: ۱۶۴)

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب، دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۱۶۹۰

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۵۶۳

موسسه با

هیالفته تنمکه با

بوستان

معاد جسمانی در حکمت متعالیه

اثبات معاد جسمانی از نگرگاه صدرالمتهلین و نقد دلایل مخالفان

• نویسنده: مرتضی پویان

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و بست کتاب: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: چهارم / ۲۳۹۹ • تعداد کتب: ۲۰۰ • بها: ۱۳۵۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفاییه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۳۷۷۴۲۱۵۵ شماره: ۳۷۷۴۲۱۵۴ تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۲۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۱۷۸

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

بست الکترونیک مؤسسه، Email: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و ویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار
- حروف‌نگار: جواد علیپور • اصلاحات حروف‌نگاری: احمد رمضانی و احمد مؤتمنی • صفحه‌آرا: حسین محمدی
- نمونه‌خوانی: علی میری، شکرالله آقازاد، سیدرضا هدایتی، ابوالحسن مسیب‌نژاد، سیدیحیی میرفتخ‌زاده و ابوالفضل سلیمانی • کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی
- بازخوانی نهایی متن: مهدی سهرابی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سید رضا موسوی‌منش • مدیر گروه هنری و طراح جلد: مسعود نجابتی
- اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی، رئیس مؤسسه محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۹	مقدمه
۲۳	تمهیدات اثبات معاد جسمانی صدرالمتألهین رحمته در حکمت متعالیه
بخش اول: معاد جسمانی از دیدگاه عقل	
۳۱	فصل اول: اصول معاد جسمانی
۳۱	پانزده اصل در معاد جسمانی
۳۱	اصل اول: اصالت وجود
۳۵	اصل دوم: تشخیص به وجود است
۳۸	اصل سوم: تشکیک در وجود است
۴۳	اصل چهارم: حرکت جوهری است
۴۸	اشکال اول
۵۲	اشکال دوم
۵۴	اشکال سوم
۵۸	اشکال چهارم
۵۹	اصل پنجم: حقیقت هر مرکبی به صورت و فصل اخیر آن است

۲۷۶		دلیل پنجم
۲۷۷		دلیل ششم
۲۷۷		دلیل هفتم
۲۷۹		دلیل هشتم
۲۸۲		فصل سوم: نقدها و پاسخ‌ها
۲۸۲		مقدمه: تقسیم‌بندی مخالفین معاد جسمانی صدرالمتألهین
۲۸۴		ادعای تناقض در کلمات ملاصدرا و پاسخ آنها
۲۸۴		تناقض اول
۲۸۷		جواب
۳۲۱		تناقض دوم
۳۲۲		جواب
۳۲۴		تناقض سوم
۳۲۷		جواب
۳۴۲		تناقض چهارم
۳۴۴		جواب
۳۴۸		تناقض پنجم
۳۴۹		جواب
۳۵۸		تناقض ششم
۳۵۹		جواب
۳۷۳		تناقض هفتم
۳۷۵		جواب
۳۸۲		جواب دوم
۳۸۳		تناقض هشتم

۳۸۴		جواب
۳۸۵		تناقض نهم
۳۸۶		جواب
۳۸۹		اشکال‌های معاد جسمانی و پاسخ آنها
۳۸۹		مقدمه
۳۹۰		اشکال اول
۳۹۴		جواب
۴۱۷		اشکال دوم
۴۱۸		جواب
۴۲۳		اشکال سوم
۴۲۳		جواب
۴۲۴		اشکال چهارم
۴۲۵		جواب
۴۲۶		اشکال پنجم
۴۲۷		جواب
۴۳۷		اشکال ششم
۴۳۸		جواب
۴۴۹		اشکال هفتم
۴۵۰		جواب
۴۵۲		اشکال هشتم
۴۵۲		جواب
۴۵۶		اشکال نهم
۴۵۶		جواب

۶۷۴		بحث اول: دلیل عقلی آقا علی حکیم؛ بر اثبات معاد جسمانی
۶۹۱		بحث دوم: دلیل روایی بر مدعای معاد جسمانی آقا علی حکیم
۶۹۲		تحقیق و بررسی در روایت
۷۰۴		نهم: نظر شیخ محمد حسین غروی اصفهانی؛ نقد و بررسی
۷۰۹		نتیجه‌گیری معاد جسمانی صدرالمতألہین و شاهکار وی در دو حوزه عقل و اعتقادات
۷۰۹		نکته اول
۷۱۱		نکته دوم
۷۱۴		خاتمه: تکفیر صدرالمتألہین در ردّ معاد جسمانی و نقد آن
۷۱۴		مطلب اول: کلام آقای حکیمی و نقد آن
۷۱۹		مطلب دوم: کلام آیه الله میرزای نائینی و نقد آن
۷۲۴		مطلب سوم: کلام شیخ مجتبی قزوینی و نقد آن
۷۲۷		کتاب‌نامه
۷۳۵		نمایه
۷۳۷		آیات
۷۴۲		روایات
۷۴۴		اعلام
۷۵۳		اصطلاحات و موضوعات

مقدمه

مرگ و معاد، دغدغه همیشگی انسان در طول تاریخ بوده است. اعتقاد به مرگ و تناسخ و شبهه آکل و مأكول و حیات دوباره بعد از مرگ، در بین فیلسوفان گوناگون یونانی، خود گواه اهمیت این امر در روزگار پیش از اسلام است. طرح مسئله معاد و اشتراک این رکن اعتقادی در بین مذاهب مسیحیت و یهودیت (فرقه فریسیان) و زرتشت و اسلام، نشان جایگاه مهم این اعتقاد بین دین داران مذهبی است که با مشکلات خاصی که این نوع اعتقاد به دنبال داشته، باعث شده که متفکران دائماً در تبیین و تنقیح این مسئله بکوشند و در دفع شبهات وارده بر این موضوع، بذل جهد فراوانی کنند.

در میان مسائل مربوط به معاد، معاد جسمانی به طور خاص، مورد دغدغه زیاد متفکران بوده و همیشه برای اثبات آن، کوشیده‌اند. شاید معاد جسمانی بدین تفصیل و دقت پیش از اسلام مطرح نبوده است، ولی در بین مذاهب و حتی بین فیلسوفان یونانی چون «انباذقلیس» در قالب دیگر و تحت موضوعات و عناوین و شبهاتی تناسخ، آکل و مأكول و آلت بودن بدن، جلوه می‌کرده است. عده‌ای که از اثبات عقلی این امور و دفع شبهات آن عاجز ماندند، به انکار مسئله معاد رو آوردند و گروهی دیگر - هر چند از اثبات عاجز شدند - از ناحیه شریعت رو به تعبد آوردند که داستان

این عده در بین متفکران اسلامی هم سرایت کرد و ادامه یافت تا به حدی که فخر عالم اسلام و تشیع، شیخ الرئیس ابوعلی سینا^ع با آن همه ذکاوت و حدتِ ذهنی خود، اظهار عجز از اثبات عقلی معاد می‌کند و از ناحیه شریعت محمدی صلی الله علیه و آله و سلم ملتزم به آن شده و قبول می‌کند. گویی شیخ می‌خواهد بگوید که عقل برای اثبات آن راهی ندارد و امری است که جز از راه تعبد نمی‌توان وارد شد. ابن سینا^ع که در اواخر کتاب شفا و نجات، امور سیاسی و عبادی و اجتماعی را به ترازوی میزان عقلی می‌کشانند که پیش از او کم سابقه بوده است، چه شد که در بحث معاد جسمانی از آوردن دلیل عقلی سر باز می‌زند و رو به تعبد می‌آورد؟ یقیناً حکایت از آن دارد که اثبات آن نزد وی عقلی نیست، نه این که عقل وی از اثبات آن قاصر است. تا پیش از صدر المتألهین^ع، بسیاری از متکلمین و حکمای چون علامه حلی و فخر رازی و عبدالکریم شهرستانی و محقق طوسی و غیره در کتب خود استدلال بر اثبات معاد جسمانی کردند، ولی این اعظام به سراغ دلیل برای اثبات معاد جسمانی رفتند، ولی در عوض، معاد روحانی را اثبات کردند و تمام استدلال‌های عقلی آنها بر معاد جسمانی مثبت آن نیست. و تنها عالمی که به حق می‌توان ادعا کرد اولین کسی است که بر معاد جسمانی استدلال عقلی و فلسفی آورده است با قطع نظر از آموزه‌های دینی بودن آن و صحت و عدم صحت آن، صدر المتألهین^ع است. ایشان این نوع از معاد را با مبانی بسیار دقیق فلسفی خویش اثبات کرده است.

معاد جسمانی از موضوعاتی است که واقعاً در مجامع حوزوی و دانشگاهی ما یا به آن پرداخته نشده یا اگر به آن اهتمام کرده‌اند به طور بنیادین نبوده است. طبق آنچه که نگارنده تحقیق کردم اول: مقالاتی که از طرف اهل علم در باب معاد جسمانی صدر المتألهین^ع به طور مستقل و مهم نوشته شده است بیش از شش مقاله نیست، و یا پایان‌نامه‌هایی که در این باب کار شده است از هفت رساله تجاوز نمی‌کند و اکثر این پایان‌نامه‌ها هم به نقل قول و تکرار کلمات گذشتگان اکتفا شده است. در هیچ‌کدام،

کار ابتکاری و جدید، یا حرف بنیادین تازه‌ای چه در باب معرفت شناسایی معاد جسمانی صدرالمتألهین علیه السلام و چه در پاسخ به اشکالات آن و حلّ معضل مهمّ تطبیق آن با آیات و روایات، ندیدم.

دوم: اکثر آثاری را که درباره این موضوع نگاشته شده به تفصیل و دقّت مطالعه کردم، ولی کسی را نیافتم که در خصوص معاد جسمانی صدرالمتألهین علیه السلام صاحب حرف تازه‌ای باشد. اغلب - چه موافق و چه مخالف - به تکرار حرف‌های تقلیدی و مشهور بسنده کردند. لکن ما - با یاری خدا - حدود چهار سال روی این اثر وقت صرف کردیم و کوشیدیم با یک تحقیق جامع و ابتکاری چه در مبنا و چه روی بنای معاد صدرالمتألهین علیه السلام و پاسخ به اشکال‌ها و حلّ معضل تطبیق آن با آیات و روایات به اثبات حقانیت معاد ایشان برسیم.

بهار ۱۳۸۶